

УДК 658.11 + 338.45
DOI: 10.15673/ie.v10i1.862

Нікішина О.В.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
відділ ринкових механізмів та структур
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044
E-mail: ksenkych@gmail.com

Бібікова Н.О.

асистент
кафедра менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Ужгородський торговельно-економічний інститут КНТЕУ
вул. Коритнянська, 4, м. Ужгород, Україна, 88020
E-mail: sir79@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ХЛІБА ТА ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ

Визначено інтеграційні тенденції та проблеми розвитку вітчизняного ринку хліба та хлібобулочних виробів у розрізі офіційного та «тіньового» сегментів. Показано трансформаційний вплив «тіньового» сегменту на відтворювальний розвиток хлібного ринку України. Ідентифіковано тенденцію посилення інтеграційних зв'язків між «тіньовими» сегментами суміжних ринків борошна та хліба. Обґрунтовано сутність та компоненти трьох ринкових інтеграційних механізмів, цілеспрямовано зорієнтованих на відновлення та зміцнення інтеграційних зв'язків між суб'єктами виробничого та сировинного й торгового секторів хлібного ринку. Акцентовано увагу на пасивному характері діючої інтеграційної політики держави, що практично не охоплює споживчий сектор продовольчих ринків. За результатами аналізу ідентифіковано ціновий диспаритет у споживчому секторі хлібного ринку та обґрунтовано механізм його подолання, покликаний збільшити кількість інтеграційних зв'язків між покупцями та виробниками якісного хліба легального сектору ринку.

Ключові слова: хлібний ринок, легальний і «тіньовий» сегменти, інтеграційні тенденції, міжсекторні зв'язки, ринкові інтеграційні механізми.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В кризових умовах особливої актуальності набуває завдання підвищення ефективності функціонування стратегічних соціально значимих ринків країни, у т.ч. ринку хліба та хлібобулочних виробів (далі – ХХБВ), шляхом розробки та реалізації інтеграційних механізмів їх відтворювального розвитку. Україна володіє потужним потенціалом для виробництва всієї номенклатури ХХБВ тривалого й нетривалого зберігання, однак ефективність його використання залишається невисокою. Сьогодні потужності українських хлібопекарських підприємств завантажені в середньому на 30-40 %, кількість офіційних хлібовиробників і обсяги їх випуску перманентно знижуються, натомість динамічно зростає «тіньовий» сегмент ринку. Відсутність активної інтеграційної політики держави у внутрішньому та зовнішньому вимірі є однією з причин послаблення інтеграційних зв'язків між виробниками продовольчого зерна із заданими параметрами якості й хлібопекарськими підприємствами, розбалансованості економічних відносин між суб'єктами виробничого й торгового секторів, погіршення показників

зовнішньої торгівлі хлібопродуктами тривалого зберігання (від'ємне сальдо за групою заморожених хлібних напівфабрикатів, подвійне перевищення рівня імпорتنих цін над рівнем експортних цін хлібопродуктів тощо).

Аналіз останніх публікацій по проблемі.

Питанням дослідження, аналізу та прогнозування розвитку ринку хліба та хлібобулочних виробів присвячені праці В. А. Аверченка [1], О. М. Васильченка [2], Н. І. Костецької, І. Ю. Ладико, Л. А. Коваленко [3], Н. В. Навольської [4], М. Нетяжука, Н. Ю. Самойленко, С. В. Пеструхи, М. Ф. Плотнікової та інших учених. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання оцінки інтеграційних тенденцій і проблем розвитку хлібного ринку у логістичному вимірі, у розрізі легального й «тіньового» сегментів ринку, а також обґрунтування ринкових інтеграційних механізмів. Дана обставина обумовила напрям дослідження.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – розробка інтеграційних механізмів відтворювального розвитку українського ринку ХХБВ – окреслила низку завдань:

– визначення інтеграційних тенденцій і проблем розвитку ринку в розрізі офіційного та «тіньового» сегментів;

– обґрунтування складових інтеграційних механізмів та їх впливу на зміну міжсуб'єктних відносин і зв'язків у ринковій системі;

– аналіз співвідношення темпів росту цін хліба й заробітної плати в реальному вимірі, обґрунтування за результатами такого аналізу заходів подолання цінового диспаритету у споживчому секторі хлібного ринку.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Український ринок ХХБВ є чотирьохсекторним ринком. У системі вертикально суміжних до нього ринків нижньосуміжними є ринки борошна й продовольчих зернових культур (пшениці та жита). Хлібний ринок поєднує господарюючих суб'єктів сировинного, виробничого, торгового та споживчого секторів у єдиний процес відтворення різноманітними інтеграційними зв'язками, виконуючи *інтеграційну функцію* в системі національної економіки. У системі вертикально суміжних ринків формуються інтеграційні зв'язки трьох типів: секторні, міжсекторні й міжринкові. Їх послаблення або розрив є підставою

для розробки та впровадження ринкових інтеграційних механізмів.

Характерною рисою українського ринку ХХБВ є *зростання «тіньового» сегменту*, про що наголошують вчені та аналітики [1 - 4]. Обсяги виробництва хліба та хлібобулочних виробів в «тіньовому» сегменті хлібного ринку визначимо як різницю між обсягами споживання хліба населенням за раціональною нормою (101 кг/особу на рік) на основі мінімального споживчого кошика [5] та офіційними статистичними даними щодо випуску ХХБВ в Україні. Результати проведених розрахунків узагальнено в таблиці 1. У 2016 р. обсяг виробництва хліба на 1 особу склав всього 26 кг, тоді як в 1990 р. він досягав 129 кг/особу. На протязі 1990-2016 рр. скорочення чисельності населення України на 9,6 % супроводжувалося зменшенням обсягів хлібного виробництва на 50,4 %, що не відповідає дійсності. За розрахунками, у 2016 р. фактичне споживання, відтак, і виробництво ХХБВ досягло 4317 тис. тонн, з них 3194 тис. т або 74 % склав випуск продукції у «тіньовому сегменті» ринку, що не обліковується Державною службою статистики України.

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва хліба та хлібобулочних виробів в легальному та «тіньовому» сегментах українського ринку*

Показники	Роки									2016р. у % до 2005 р.
	1990	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1. Чисельність населення України, тис. осіб	51839	47281	45963	45779	45634	45553	45426	42911	42738	90,4
2. Споживання хліба за раціональною нормою (101 кг/особу на рік), тис. т	7309	4775	4642	4624	4609	4601	4588	4334	4317	90,4
3. Фактичний обсяг виробництва ХХБВ, тис. т	6701	2264	1808	1763	1686	1561	1357	1231	1123	49,6
4. Виробництво продукції на 1 особу, кг/рік (3/1)	129	48	39	39	37	34	30	29	26	54,9
5. Різниця між споживанням і обсягом виробництва, тис. т (2-3)	608	2511	2834	2861	2923	3040	3231	3103	3194	127,2
у % до споживання	8,3	52,6	61,1	61,9	63,4	66,1	70,4	71,6	74,0	X

* Розраховано авторами за даними [5, 6]

Аналіз обсягів хлібного виробництва в розрізі легального та «тіньового» сегментів свідчить про динамічне зростання «тіньового» випуску продукції (з 608 тис. т в 1990 р. до 2511 тис. т в 2005 р. і 3194 тис. т в 2016 р.) за рахунок стабільного зменшення офіційного виробництва. Загалом частка «тіньового» сегменту вітчизняного хлібного ринку зросла з 8,3 % в 1990 р. до 52,6 % в 2005 р. і 74 % в 2016

р. (див. табл. 1). Така тенденція свідчить про зростання кількості хлібовиробників у «тіньовому» сегменті ринку. За даними Об'єднання «Укрхлібпром», на території України зафіксовано більше 3500 виробників хліба та хлібобулочних виробів [2]. Зменшивши даний показник на кількість підприємств, офіційно зафіксованих Державною службою статистики [6], отримаємо кількість виробників, функціонуючих

у «тіньовому» сегменті хлібного ринку: станом на 2015 р. вона перевищила 2300 одиниць та має тенденцію до зростання.

Наслідком високого рівня «тінізації» національного хлібного ринку є *жорсткість конкуренції* та її двохвекторна дія: (1) внутрішня конкуренція між підприємствами всередині кожного сегменту; (2) зовнішня конкуренція між виробниками легального та «тіньового» сегментів ринку. Більшість малих підприємств «тіньового» сегменту не платить ПДВ, офіційно не працевлаштовує працівників та має конкуренту перевагу за ціною продукції. Ціни ж великих хлібопекарських підприємств вищі, ніж у дрібних пекарень. У зв'язку з цим В. Аверченко зазначає, що «тінізація» хлібного ринку буде стримувати різке зростання цін з боку великих виробників, оскільки у малих пекарень ціни нижчі. В результаті великі хлі-

бовиробники будуть балансувати між економічно обґрунтованою ціною та ціною, запропонованою великими підприємствами [1].

За результатами проведених досліджень [7, 8] головні сучасні інтеграційні тенденції та проблеми розвитку українського хлібного ринку в сегментному розрізі узагальнено в таблиці 2. *Легальний сегмент* хлібного ринку є конкурентним і високоорганізованим, серед великих підприємств домінують вертикально інтегровані структури із замкненим циклом виробництва, які в умовах жорсткої конкуренції спроможні забезпечити високу якість і рентабельність готової продукції. Для сегменту притаманна тенденція розукрупнення, зменшення кількості хлібовиробників, рівня завантаження їх потужностей (30-40 %) та обсягів випуску ХХБВ.

Таблиця 2

Інтеграційні тенденції й проблеми розвитку українського ринку хліба та хлібобулочних виробів*

Легальний сегмент хлібного ринку (26 % - 1123 тис. тонн)	«Тіньовий» сегмент хлібного ринку (74 % - 3194 тис. тонн)
ІНТЕГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ	
Домінування серед великих підприємств вертикально інтегрованих структур із замкненим циклом виробництва. 6 підприємств виробляють понад 50 % ХХБВ, решта – інші виробники (близько 1100 підприємств).	Домінування дрібних міні-пекарень, що працюють самостійно на місцевих ринках, а також пекарень при супермаркетах. Їх кількість перевищує 2300 одиниць та має тенденцію до зростання
Конкурентний і високоорганізований сегмент	Конкурентний сегмент, тенденція дезінтеграції
Тенденція розукрупнення, зменшення показників концентрації та обсягів сегменту. У 2015 р. порівняно з 2012 р. кількість підприємств зменшилася на 120 одиниць, сукупна частка 6 виробників-лідерів – на 6,1 %, чисельність працівників – на 23 %, обсяги виробництва ХХБВ – на 27 %.	Стійка тенденція до зростання обсягів виробництва, кількості виробників та неофіційно зайнятих працівників У 2015 р. порівняно з 2012 р. обсяги виробництва збільшилися на 6,2 %.
Послаблення та зменшення кількості інтеграційних зв'язків між виробниками якісної сировини (жита, пшениці 2 класу) та переробними підприємствами	Посилення інтеграційних зв'язків між «тіньовими» виробниками борошна та хліба. У 2015 р. обсяг «тіньового» сегменту борошняного ринку склав 67 % від офіційного випуску продукції
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	
Жорстка конкуренція як всередині сегменту (внутрішня), так із виробниками «тіньового» сегменту (зовнішня). Рівень завантаження потужностей складає 30-40 %.	Конкуренція носить переважно внутрішню спрямованість
Низький рівень рентабельності продукції, значний обсяг податкових зобов'язань до бюджету	Можливість наростити рівень рентабельності продукції за рахунок зниження податків (несплата ПДВ, соціальних внесків і т.д.)
Зношеність обладнання, недостатність інвестицій для технічного оновлення, впровадження ресурсозберігаючого обладнання	Проблема якості і безпеки продукції, обумовлена посередньою якістю вхідної сировини, відсутністю державного контролю за виробничим процесом, дотриманням санітарних правил і вимог
Неурегульованість економічних взаємовідносин з торговими мережами	

*Авторська розробка

Також у системі вертикально суміжних до хлібного ринку активізується *латентна дезінтеграція*, що проявляється у послабленні та зменшенні кількості інтеграційних зв'язків між виробниками якісної сировини (зокрема, жита, пшениці 2 класу) та борошномельними й хлібопекарськими підприємствами. Помольна партія для одержання якісного борошна складається із пшениці 2 і 3 класу, водночас Аграрний фонд забезпечує виробників переважно борошном із пшениці 3 класу. Можливість придбати борошно із пшениці 2 класу наявна у вертикально інтегрованих структурах, однак не одиничних хлібо заводів із низькою доходністю [2].

Ключовою проблемою розвитку офіційних хлібовиробників є низький рівень рентабельності (у 2015р. 4,1 % [6]) внаслідок одночасної дії трьох чинників (див. табл. 2): (1) жорстка конкуренція з «тіньовим» сегментом обмежує можливості підвищення цін до рівня, що забезпечує розширене відтворення ресурсів; (2) значні обсяги сплачених податкових зобов'язань до бюджету; (3) неурегульованість взаємовідносин з торговими мережами.

Остання проблема полягає в затримці коштів торговими мережами у середньому на 24 доби за хлібну продукцію, яка має термін реалізації до 3 діб. Голова «Укрхлібпрому» О. М. Васильченко вважає, що таким чином хлібопекарські підприємства безвідсотково кредитують торгівлю [2]. Торгові мережі фактично нав'язують соціально орієнтованим виробникам економічно не вигідні умови, наслідком чого є деформації у міжсекторному перерозподілі доходів, міграція доходів із виробничого до торгового сектору хлібного ринку. Водночас промислові хлібовиробники здійснюють попередню оплату за сировину та енергоносії, що продукує дефіцит оборотних коштів. У таких умовах загострюється проблема технічного переоснащення підприємств, недостатності інвестицій для заміни зношеного обладнання (рівень зносу основних засобів складає близько 67 % [6]), реалізацію програм енерго- й ресурсозбереження тощо.

«Тіньовий» сегмент хлібного ринку, представлений більш ніж 2300 дрібними міні-пекарнями, є конкурентним, динамічно зростаючим і дезінтегрованим (з точки зору суб'єктної інтеграції). Водночас у аспекті логістичної форми ринкової інтеграції характерним є посилення та збільшення кількості інтеграційних зв'язків між «тіньовими» виробниками борошна та хліба (див. табл. 1). За оцінками експертів, «тіньовий» ринок борошна в Україні складає близько 1,3 млн. тонн [9]. Відтак, у 2016 р. його обсяги досягли 67,1 % від офіційного борошняного виробництва (1,939 млн. т), фіксованого Держстатом [6]. Зростання товаропотоків між «тіньовим» сегментом ринку борошна (67 % від офіційного випуску продукції) та «тіньовим» сегментом ринку хліба (74 % від офіційного виробництва) свідчить про те, що проблема несплати податків і соціальних відрахувань набуває системного характеру, охоплюючи відразу декілька суміжних ринків у мезосистемі.

Головною проблемою розвитку «тіньового» сегменту є проблема якості і безпеки хлібної продукції, що реалізується за цінами, нижчими цін легального сегменту. Дана проблема обумовлена посередньою якістю вхідної сировини, відсутністю державного контролю за виробничим процесом, дотриманням санітарних правил і вимог (див. табл. 1). Її вирішення знаходиться у площині розробки та впровадження механізмів інтеграції «тіньового» сегменту в структуру офіційного хлібного ринку та включення його до загальноринкового процесу формування й перерозподілу доданої вартості товару.

За результатами проведеного дослідження [10], авторська інтерпретація категорії «*інтеграційний механізм*» є таким: способи взаємодії суб'єктів господарювання, орієнтовані на формування стійких зв'язків між ними та ефективне використання ресурсів процесу (матеріальних, фінансових, трудових). Дане визначення базується на синтезі змістовного (спосіб взаємодії елементів системи, тобто носіїв інтеграції) та процесного (механізм як керований ресурс процесу) підходів. Оскільки в даній праці мова йде про розвиток товарного ринку, доцільно будувати саме ринкові інтеграційні механізми, використовуючи в якості їх підґрунтя емпіричні дослідження стану й характеру ринкових інтеграційних зв'язків, а саме: секторних, міжсекторних і міжринкових.

Проведені авторами різноаспектні оцінки сучасних тенденцій розвитку українського ринку хліба, а також нижньосуміжних ринків борошна й пшениці [7, 8, 10, 11] засвідчили існування трьох головних *інтеграційних проблем*, що обумовлюють трансформацію міжсекторних зв'язків у багаторівневу систему (рис. 1):

- 1) послаблення інтеграційних зв'язків між виробниками жита й пшениці 2 класу та переробними підприємствами (борошномельними й хлібопекарськими);
- 2) неурегульованість економічних взаємовідносин між хлібопекарськими підприємствами і торговими мережами, затримка розрахунків за хліб до 30-ти днів;
- 3) функціонування й динамічне зростання обсягів «тіньового» сегменту хлібного ринку, посилення інтеграційних зв'язків між «тіньовими» виробниками борошна та ХХБВ.

Перша інтеграційна проблема (див. рис. 1) свідчить про існування *латентної дезінтеграції* у відносинах між українськими виробниками пшениці 2 класу й жита, борошна із даних культур і хлібної продукції. Формально інтеграційні зв'язки між суб'єктами суміжних ринків існують, однак їх кількість та інтенсивність міжринкових товарно-фінансових потоків постійно зменшується (рис. 2), що призводить, по-перше, до втрат доданої вартості на відповідних ланках логістичного ланцюжка, по-друге, до погіршення якості кінцевого продукту, посилення погроз продовольчій безпеці держави.

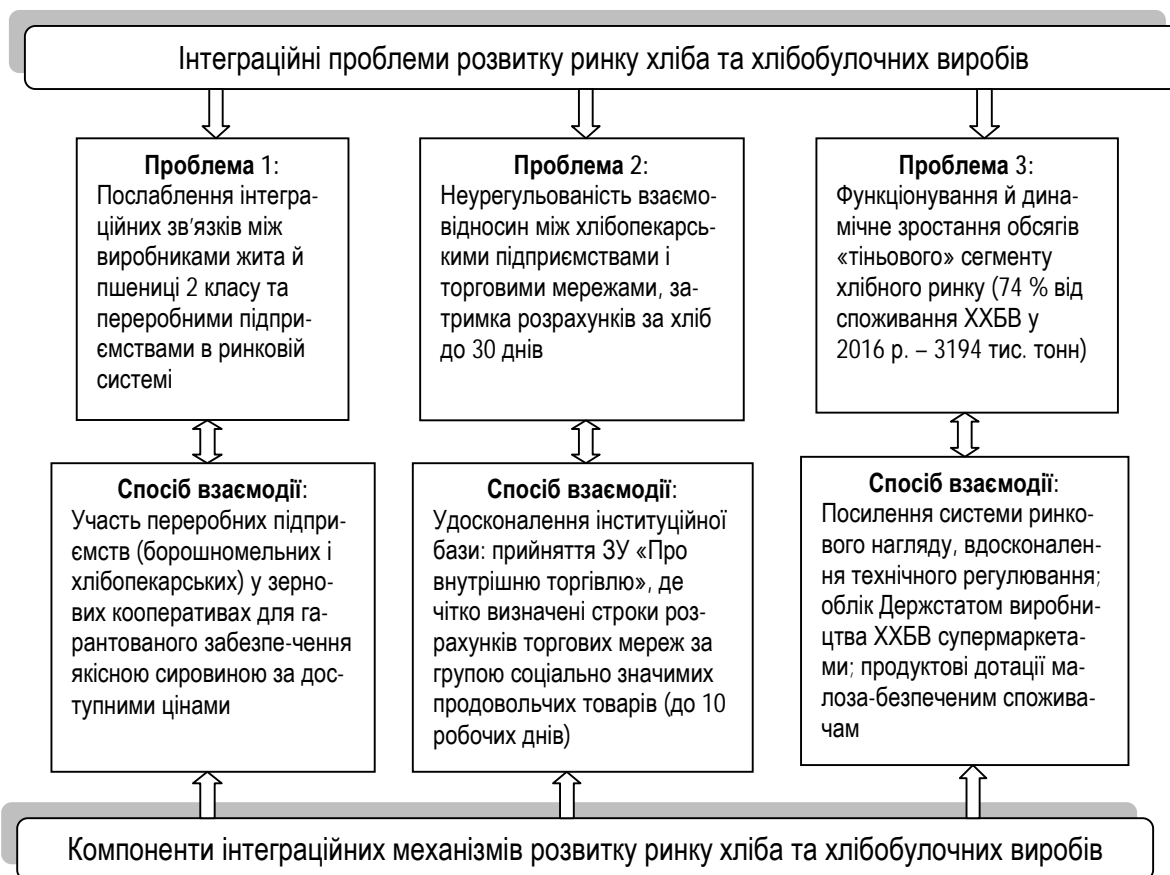

Рис. 1. Складові інтеграційних механізмів розвитку українського ринку хліба та хлібобулочних виробів*

*авторська розробка

Інструментом посилення інтеграційних взаємодій між виробниками зернових культур із заданими параметрами якості й переробними підприємствами може бути створення регіональних *зернових кооперативів* за участю малих і середніх зерновиробників та борошномельних і хлібопекарських підприємств. Слід зазначити, що у 2016 р. частка малих форм господарювання у валовому зборі жита досягла 53 %, пшениці – 34,4 % [6], при цьому понад 90 % вирощених ними культур споживається на внутрішньому ринку. Суб'єктне забезпечення продовольчої безпеки на зерновому ринку здійснює індивідуальний сектор (фермерські господарства й господарства населення). Проведені дослідження довели [11], що саме зернові кооперативи є найбільш ефективними інтегрованими структурами, діяльність яких має соціально-економічну спрямованість.

Об'єднання даних суб'єктів у зернові кооперативи дозволить підвищити доходність первинних виробників, забезпечити їм гарантований збут виробленої продукції, узгодити внутрішній попит і пропозицію стратегічних видів зернових культур із заданими параметрами якості. Участь борошномельних і хлібопекарських підприємств у зернових кооперативах покликана вирішити проблему їх забезпечення

якісною сировиною в необхідній кількості протягом року. Впровадження першого інтеграційного механізму трансформує існуючі зв'язки між виробниками зерна, борошна та хліба (див. рис. 2): кількість інтеграційних зв'язків збільшується, з'являються нові взаємодії. У даному механізмі доцільною є участь державних борошномельних підприємств (наприклад, ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», у складі якої функціонує 18 КХП та 17 млинів), що сформує підґрунтя для цільової державної підтримки соціально значимих об'єднань товаровиробників.

Друга інтеграційна проблема (див. рис. 2) пов'язана з *неурегульованістю взаємовідносин між хлібопекарськими підприємствами і торговими мережами*, проявами якої є затримка розрахунків за хліб (максимальний термін реалізації 72 години) до 30 днів, оплата хлібовиробниками різних бонусів торговим мережам за потрапляння продукції на полицю, зобов'язання приймати 100 % повернення нереалізованої простроченої продукції. На практиці наслідком дії даної інтеграційної проблеми є міграція частини прибутку із виробничого до торгового сектора, не-об'єктивний перерозподіл доходів між секторами хлібного ринку.

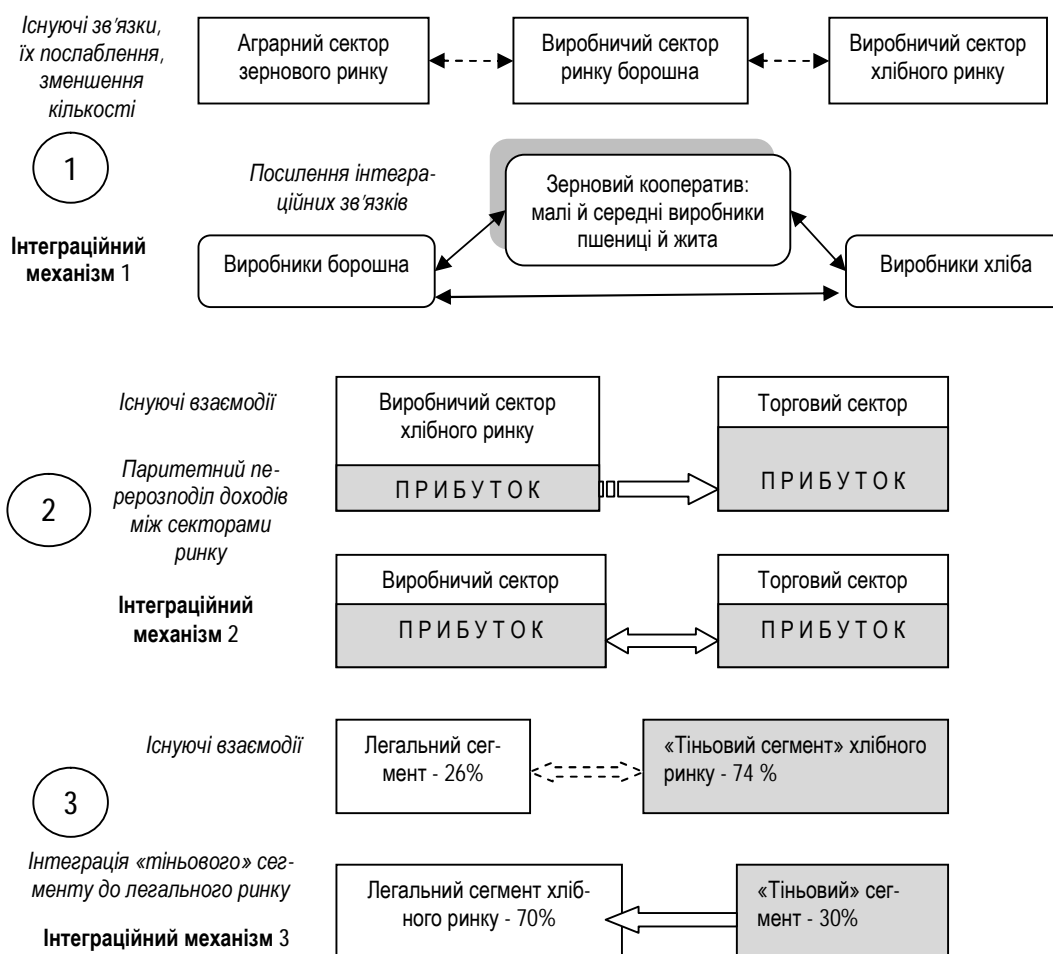

Рис. 2. Трансформація інтеграційних зв'язків і взаємодій у ринковій системі в результаті впровадження інтеграційних механізмів розвитку хлібного ринку*

*авторська розробка

Вирішення даної проблеми знаходиться у законодавчій площині, а саме розробці та прийнятті Закону України «Про внутрішню торгівлю», де чітко визначені терміни розрахунків виробників соціально значимих продовольчих товарів з торговими мережами та штрафні санкції за їх порушення. Так, у проекті Закону України «Про внутрішню торгівлю» № 9443 від 10.11.2011 р. передбачено граничні строки розрахунків суб'єктів торговельної діяльності з постачальниками продовольства, а саме: соціально значимі продовольчі товари, строк придатності яких менше 10 днів, підлягають оплаті не пізніше 10 робочих днів, якщо інше не передбачено договором постачання (ст. 14.5). У разі прострочення терміну розрахунку за товар стягується пеня у розмірі 1 % вартості поставленого товару за кожний день прострочення, а за прострочення понад 14 днів додатково стягується штраф у розмірі 7 % зазначеної вартості (ст. 14.8) [12]. Даний законопроект був повернений на доопрацювання 17.11.2011 р.; у висновку Головного науково-експертного управління до зауважень віднесено, зокрема, необхідність доповнення учасників відносин у сфері торгівлі споживачами, розширення принципів

провадження торгової діяльності принципом захисту прав споживачів, розширення складу законодавства про внутрішню торгівлю тощо [13].

Третя інтеграційна проблема – функціонування й динамічне зростання обсягів «тіньового» сегменту хлібного ринку, посилення інтеграційних зв'язків між «тіньовими» виробниками борошна та ХХБВ (див. рис. 1) – є найскладнішою з-поміж ідентифікованих проблем, має системний характер і впливає як на розвиток вітчизняного хлібного ринку, так і стан продовольчої безпеки через показники якості й економічної доступності продукції. Завдання інтеграції «тіньового» сегменту до офіційного ринку ХХБВ є довгостроковим та багаторівневим, його виконання потребує узгоджених дій як державних і регіональних органів влади, так і профільних організацій хлібовиробників.

Першим етапом може стати посилення системи державного ринкового нагляду на базі передового європейського досвіду. Головними цілями її реформування є створення адаптованої до вимог ЄС сучасної системи ринкового нагляду, що сприятиме забезпеченню доброчесної конкуренції, усуненню

технічних бар'єрів у торгівлі; запобігання введенню в обіг небезпечної продукції на основі впровадження в національне законодавство відповідних норм і принципів ринкового нагляду країн-членів ЄС, зокрема Європейської директиви 2001/95/ЄС про загальну безпеку продукції; підвищення прозорості діяльності системи ринкового нагляду та налагодження широкого діалогу з громадськістю [14].

Органом ринкового нагляду хлібопекарської продукції в Україні є Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів (Держспоживчинспекція). До її складу входить 2 управління: (1) захисту прав споживачів – здійснює контроль за якістю та безпекою продукції, що знаходиться в торгівлі; (2) державного нагляду, яке здійснює контроль за якістю та безпекою продукції на всіх етапах її життєвого циклу, починаючи з розробки. Слід відзначити, що такий принцип контролю не відповідає Директивам ЄС, у яких акцентовано увагу на здійсненні державного ринкового нагляду за продукцією, яка вже розміщена та розповсюджується на ринку, та проведення перевірок виробника з метою визначення стабільності виявлених на ринку невідповідностей [61].

Контролюючі органи Держспоживчинспекції також здійснюють функції ринкового нагляду за дотриманням стандартів, норм і правил. Практика свідчить, що неузгодженість дій контролюючих органів, відсутність системи взаємного обміну інформацією приводить до дублювання функцій, що знижує ефективність системи ринкового нагляду. Головними її напрямками реформування в Україні є гармонізація національних стандартів з європейськими, імплементація європейських принципів ринкового нагляду, зокрема, Директиви 2001/95/ЄС про загальну безпеку продукції, розмежування функцій контролюючих інституцій, здійснення ринкового нагляду за участю профільних організацій хлібовиробників.

Одночасно з першим етапом «детінізації» хлібного ринку доцільно реалізовувати за участю регіональних органів влади другий етап – облік та залучення до статистичної звітності обсягів виробництва ХХБВ супермаркетами (див. рис. 2). Заходом, покликаним зменшити обсяги «тіньового» сегменту хлібного ринку, може бути запровадження *обов'язкової сертифікації* хлібопекарського виробництва [1]. Практика свідчить, що дрібні пекарні та посередники, що розгортають діяльність у «тіньовому» сегменті ринку, не мають навіть лабораторій для контролю якості вхідної сировини та готової продукції, не те що сертифікації за міжнародними стандартами (НАССР). На думку фахівців ВАП, демпінг з боку напівлегальних виробників вбиває ринок якісного, безпечного хліба. Слід підкреслити, що інтеграція частини «тіньового» сегменту до офіційного ринку ХХБВ (див. рис. 2) матиме системний вплив на вертикально суміжні ринки, сприятиме зменшенню інтеграційних зв'язків і товарно-фінансових потоків між «тіньовими» виробничими секторами ринків борошна та хліба, генеруванню податкового та соціального ефектів у багаторівневій ринковій системі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтовано та розроблено три інтеграційні механізми, цілеспрямовано зорієнтовані на вирішення інтеграційних проблем розвитку вітчизняного ринку ХХБВ. При цьому різні інтеграційні механізми приводяться у дію певними управлінськими центрами, якими можуть бути як окремі суб'єкти господарювання, так і державні органи влади. Якщо в ході впровадження першого механізму зацікавлені суб'єкти хлібного ринку можуть самостійно створити кооперативне об'єднання, то в ході реалізації другого й третього механізмів функції управлінського центру має виконувати держава шляхом реалізації активної інтеграційної політики в ринковому вимірі (див. рис. 2).

Сьогодні така політика має пасивний характер, тому роль управлінського центру виконують суб'єкти ринку, наближені до кінцевого споживача (торгові мережі). Наслідком пасивної інтеграційної політики держави є двохвекторна міграція доходів до торгового сектору (з виробничого та споживчого секторів), звужене відтворення ресурсів у соціально значимих підприємств легального сектору хлібного ринку, зниження купівельної спроможності населення, загострення погроз національній продовольчій безпеці тощо. Законодавчі акти щодо дерегуляції ринку, зокрема, відміна граничної торговельної надбавки на хліб, теж орієнтовані на підтримку доходів суб'єктів торгового сектору. Завдання збалансування економічних інтересів суб'єктів різних секторів хлібного ринку й держави обумовлює об'єктивну необхідність вдосконалення діючого законодавчого поля, доповнення його важливими інститутами, у т.ч. Законом «Про внутрішню торгівлю», здатними забезпечити рівноправні умови співпраці суб'єктів виробничого та торгового секторів ринку.

Важливою умовою ефективного функціонування соціально значимого ринку ХХБВ в Україні є забезпечення *платоспроможного попиту* на якісну й безпечну продукцію офіційних хлібовиробників, збільшення обсягів й інтенсивності взаємозв'язків між легальним виробничим і споживчим секторами хлібного ринку й, відповідно, зменшення взаємодій між «тіньовими» виробниками й споживачами їх продукції. Проведене дослідження інституційних трансформаційних змін у сфері дерегуляції вітчизняного ринку хліба засвідчило незахищеність економічних інтересів споживачів, проявом якої на практиці постає *зниження економічної доступності продовольства*, у т.ч. хлібопродуктів. Наочним підтвердженням такого висновку слугують результати проведеного порівняльного аналізу темпів зростання цін хліба та заробітної плати населення у номінальному та реальному вимірі (таблиця 3).

Порівняльний аналіз темпів росту цін хліба та заробітної плати у номінальному вимірі за 2014-2016 рр. свідчить про дещо вищий рівень темпів росту цін хлібної продукції порівняно з аналогічним показником для заробітної плати (у 2016 р. темпи росту майже зрівнялися й склали 1,23 пункти), незважаючи на методи адміністративного цінового регулювання.

Таку тенденцію підтверджують і значення базисних індексів: 12,8 пункти у 2016 р. порівняно з 2005 р. для ціни хліба і 6,4 пункти для доходів насе-

лення; у 2016 р. порівняно з 2010 р. показники досягли 2,7 пункти і 2,3 пункти відповідно (див. табл. 3).

Таблиця 3

Співвідношення темпів росту цін хліба й заробітної плати в Україні в реальному вимірі*

Показники	Роки									Базисний індекс: 2016 до:	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2005	2010	
1. Офіційний курс, за 1 дол. США, грн.	5,125	7,936	7,968	7,991	7,993	11,887	21,845	27,191	5,3	3,4	
2. Ціна хліба пшеничного: грн./т	702,0	3275	3731	3925	4223	4702	7338	9003	12,8	2,7	
дол. США/т	136,9	412,7	468,2	491,1	528,3	395,6	335,9	331,1	2,4	0,8	
3. Темп росту цін, пункти: у національній валюті	X	4,67	1,139	1,052	1,076	1,114	1,561	1,227	X	X	
в іноземній валюті	X	3,01	1,134	1,049	1,076	0,749	0,849	0,986	X	X	
4. Середньомісячна заробітна плата: грн./особу	806	2239	2633	3026	3265	3480	4195	5183	6,4	2,3	
дол. США/особу	157,3	282,1	330,5	378,7	408,5	292,8	192,0	190,6	1,2	0,7	
5. Темп росту заробітної плати, пункти: у національній валюті	X	2,778	1,176	1,149	1,079	1,066	1,205	1,236	X	X	
в іноземній валюті	X	1,794	1,171	1,146	1,079	0,717	0,656	0,993	X	X	

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [6]

Для переходу від номінального до реального значення використано перерахунок показників у доларовому еквіваленті. У реальному вимірі ситуація змінюється: за 2014-2016 рр. спостерігаються темпи зниження показників, при цьому темп зниження заробітної плати (0,717 пункти у 2014 р. та 0,656 пункти в 2015 р.) є глибшим порівняно з аналогічним показником для цін хлібної продукції (0,749 і 0,849 пункти відповідно); у 2016 р. темпи зниження майже однакові – 0,99 пункти. Таку пропорцію підтверджують значення базисних індексів: у 2016 р. порівняно з 2010 р. скорочення цін основного соціально значимого продукту на 20 % супроводжувалося зменшенням реальної заробітної плати на 30 % (див. табл. 21). Відтак, маємо *ціновий диспаритет у споживчому секторі*, тобто невідповідність зміни цін пропозиції хліба та реальних доходів його споживачів.

Для українських ринків інших продовольчих товарів теж притаманна тенденція диспаритетного випередження інфляції продовольчих цін над темпами зростання доходів населення [16]. Проявом диспаритетного руйнування купівельної спроможності населення є знижувальний тренд середньодушового споживання продуктів харчування. Так, споживання хлібопродуктів зменшилося з 108 кг/особу в 2013 р.

до 101 кг/особу в 2016 р., досягнувши раціональної норми, однак при цьому таке скорочення не компенсувалося зростанням споживання м'ясних і молочних продуктів, обсяги якого зменшилися з 56 до 51 кг/особу (64 % від раціональної норми) і з 221 до 211 кг/особу (56 %) відповідно; за 2013-2016 рр. зросло тільки споживання картоплі з 135 до 144 кг/особу (116,1 % від норми) [6].

Доступність харчування вимірюється витратами на продовольчі потреби. Бідною вважається країна, в якій на продовольство витрачається більше 60 % середнього бюджету домогосподарств [16]. У 1990 р. середня сім'я витрачала на харчування 31 % свого доходу, у 2000 р. – 82 %, у 2016 р. – 45,6 % [6], тобто рівень економічної доступності продовольства в Україні підвищився порівняно з 2000 р., однак він не досягнув показника 1990 р. У структурі сукупних витрат домогосподарств частка продовольчих витрат зменшилася з 64 % в 2000 р. до 49,8 % в 2016 р., що в цілому є позитивним трендом.

Визначені в ході проведеного аналізу тенденції цінового диспаритету у споживчому секторі хлібного ринку, зниження платоспроможного попиту населення та економічної доступності продовольства, досить високі частки продовольчих витрат у структурі доходів та загальних витрат домогосподарств

формують аналітичне підґрунтя та наукове обґрунтування доцільності впровадження *механізму продуктових дотацій* для малозабезпечених груп вітчизняних споживачів. Можна використати досвід США, регуляторна політика яких є вдалим прикладом одночасної підтримки та захисту інтересів виробників і споживачів продовольства. До різноманітних програм бюджетної підтримки рівня та стабільності доходів фермерських господарств додається потужний комплекс програм допомоги соціально вразливим прошаркам споживачів продовольства [16].

Українська інтеграційна політика в ринковому вимірі практично *не охоплює споживчий сектор* продовольчих ринків, незважаючи на її цільову орієнтацію до збалансування економічних інтересів виробників і споживачів продовольства, забезпечення між ними стійких інтеграційних зв'язків і взаємодій. Відтак, розробка та впровадження механізму продуктових дотацій для малозабезпечених груп споживачів покликана відновити на збільшити кількість інтеграційних зв'язків між покупцями та виробниками якісного ХХБВ легального сектору хлібного ринку, знизити ціновий диспаритет у споживчому секторі, підвищити економічну доступність основного соціально

значимого продукту, зменшити попит на товари «тіньового» сектору ринку й підвищити рівень продовольчої безпеки держави та її регіонів.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в удосконаленні методичних положень щодо оцінки інтеграційних тенденцій розвитку хлібного ринку в секторному та логістичному вимірі, оцінки цінового диспаритету в споживчому секторі, а також обґрунтуванні й розробці інтеграційних механізмів відтворювального розвитку ринку ХХБВ, орієнтованих на поновлення й зміцнення інтеграційних зв'язків між суб'єктами усіх секторів даного ринку на засадах узгодження економічних інтересів суб'єктів ринку, споживачів та держави. Прикладне значення отриманих результатів дослідження визначається можливістю їх використання управлінськими структурами в ході наукового обґрунтування та розробки державної інтеграційної політики в ринковому вимірі. Наближення запропонованих авторами інтеграційних механізмів до практичного застосування суб'єктами ринку, їх об'єднаннями, регіональними й державними органами влади формує перспективу подальших досліджень.

Література

1. Аверченко В. Потребителю сложно объяснить, что хлеб не может быть дешевым: интервью с директором «Хлебпрома» / В. Аверченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://delo.ua/business/potrebitelju-slozhno-objasnit-cto-hleb-ne-mozhet-byt-deshevym-g-292327/>
2. Некоторые особенности функционирования рынка хлеба в Украине: интервью с генеральным директором Объединения хлебопекарных предприятий «Укрхлебпром» А. Н. Васильченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ukrhlbiprom.org.ua/ua/publikaciii/jurnal_hranenie_i_pererabotka_zerna_no3_mart_2013.html
3. Коваленко Л. А. Конкуренція у хлібобулочній промисловості України / Л. А. Коваленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип.12, Ч.1. – С. 112-115.
4. Навольська Н. В. Дослідження ринку хліба та хлібобулочних виробів в Україні / Н. В. Навольська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 11. – С.438-441.
5. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України № 780 від 11.10.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/780-2016>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Nikishyna, O. V. (2017). Methodical approach to the evaluation the efficiency of integrated commodity market: scientific report, Saarbrucken, Germany, LAMBERT Academic Publishing, 89. Retrieved from <https://www.lap-publishing.com/extern/listprojects>.
8. Nikishyna, O. V. (2017). Measures for increase efficiency Ukrainian market of bread and bakery products. Actual problems of economics: theory and practice: VII International scientific conference, Jun 3 2017: theses report. Vinnitsa: LLC “Nilan-Ltd”, 25-30.
9. Официальный сайт АПК-Информ: «Серый» рынок муки в Украине составляет около 1,3 млн. тонн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/ru/news/1072816#.WX74z4Tyjcu>
10. Нікішина О.В. Трансформаційний вплив інтеграційних процесів на відтворювальний розвиток зернового ринку України / О.В. Нікішина // Економічні інновації: 36. наук. праць. – Одеса, 2016. – Вип. 62. – С.232-241.
11. Zhulkanych, N. O.(2017). Role of small and medium producers grain in providing food security of Ukraine and its regions. Results of modern scientific research: Proceedings of XI International scientific conference, Oct 27, 2017: theses report. – Morrisville: Lulu Press., p. 57-61.
12. Про внутрішню торгівлю: проект Закону України №9443 від 10.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7AB00A.html
13. Карта проходження проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» №9443 від 10.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7AB00I.html

14. Григоренко І. В. Стандартизація в системі технічного регулювання хлібопекарської продукції в Україні / І. В. Григоренко, Ю. В. Левчук // Товарознавчий вісник. – 2015. – №8. – С. 170-176.

15. Dyatlova, V. (2017). Supervision of Market (International experience and approaches to reform in Ukraine), Retrieved from <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php>.

16. Пасхавер Б. Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – №10. – С. 5-13.

Стаття надійшла 02.01.2018
Стаття прийнята до друку 16.01.2018
Доступно в мережі Internet 31.03.2018

Никишина О.В.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
отдел рыночных механизмов и структур
Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины
Французский бульвар, 29, г. Одесса, Украина, 65044
E-mail: ksenkych@gmail.com

Бибикова Н.О.

ассистент
кафедра менеджмента туристического и отельно-ресторанного бизнеса
Ужгородский торгово-экономический институт КНТЭУ
ул. Корытнянская, 4, г. Ужгород, Украина, 88020
E-mail: sir79@ukr.net

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО РЫНКА ХЛЕБА И ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ

Украинский рынок хлеба и хлебобулочных изделий является четырехсекторным стратегическим рынком, выполняющим интеграционную функцию в макросистеме. Характерной чертой современного рынка хлеба является функционирование двух сегментов: легального, обеспечивающего 26 % реальных объемов потребления хлеба, и «теневое», доля которого достигает 74 % и динамично возрастает.

В ходе исследования определены интеграционные тенденции и проблемы развития хлебного рынка в сегментном разрезе. Установлено, что легальный сегмент является конкурентным, среди крупных предприятий доминируют вертикально интегрированные структуры с замкнутым циклом производства. Для сегмента присуща тенденция разукрупнения, уменьшения количества предприятий, уровня загрузки их мощностей (30-40%) и объемов выпуска продукции. Главными проблемами развития официальных хлебопроизводителей являются: (1) жесткая конкуренция с «теневым» сегментом; (2) низкий уровень рентабельности продукции (около 4%); (3) неравноправные взаимоотношения с торговыми сетями. «Теневой» сегмент хлебного рынка является конкурентным и динамично растущим. Для него характерно усиление интеграционных связей между «теневыми» производителями муки и хлеба. Главной проблемой развития является проблема качества и безопасности хлебной продукции, реализуемой по демпинговым ценам.

Обоснованы интеграционные проблемы и механизмы развития украинского рынка хлеба и хлебобулочных изделий. К главным интеграционным проблемам отнесены следующие: (1) ослабление интеграционных связей между производителями ржи и пшеницы 2 класса и перерабатывающими предприятиями; (2) неравноправные экономические отношения между субъектами производственного и торгового секторов; (3) рост объемов «теневое» сегмента хлебного рынка. Для их целевого решения разработаны три интеграционных механизма, предусматривающие: (1) создание зерновых кооперативов с участием малых и средних зернопроизводителей и перерабатывающих предприятий; (2) принятие Закона Украины «О внутренней торговле», где определены сроки расчетов торговых сетей по группе социально значимых продовольственных товаров (до 10 рабочих дней) (3) усиление системы рыночного надзора с учетом европейского опыта. По результатам анализа выявлен ценовой диспаритет в потребительском секторе и обоснована целесообразность внедрения механизма продуктовых дотаций для малообеспеченных групп населения.

Ключевые слова: хлебный рынок, легальный и «теневой» сегменты, интеграционные тенденции, межсекторные связи, рыночные интеграционные механизмы.

Nikishina O.

Doctor of Economics, Senior Researcher
 Department of market mechanisms and structures
 Institute of market problems and economic & ecological research
 of National Academy of Sciences of Ukraine
 Frantsuzskiy boulevard, 29, Odesa, Ukraine, 65044
 E-mail: ksekych@gmail.com

Bibikova N.

Assistant
 Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business Management
 Uzhgorod Trade and Economic Institute
 of Kyiv National University of Trade and Economics
 Korytnianska Street, 4, Uzhgorod, 88020, Ukraine
 E-mail: sir79@ukr.net

INTEGRATION MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN MARKET OF BREAD AND BAKERY PRODUCTS

Ukrainian bread and bakery market is a four-sector strategic market, which performs an integration function in a macrosystem. The characteristic feature of the modern bread market is functioning of two segments: legal, which provides 26 % of the real volume of consumption of bread, and «shadow», which share reaches 74 % and is growing dynamically.

During the study, the integration tendencies and problems of development of bread market in the segmented section have been determined. It is established that the legal segment is competitive, among the large enterprises vertically integrated structures with a closed production cycle prevail. For the segment there is a tendency for unbundling, decrease in the number of enterprises, level of loading of their capacities (30-40 %) and volumes of production. The main problems of development of official bread producers are: (1) a fierce competition with the «shadow» segment; (2) a low level of profitability of products (about 4 %); (3) unequal relations with trade networks. The «shadow» segment of the bread market is competitive and dynamically growing. It is characterized by the strengthening of integration ties between «shadow» producers of flour and bread. The main problem of development is the problem of quality and safety of bread products sold at dumping prices.

The integration problems and development mechanisms of Ukrainian market of bread and bakery products have been substantiated. The main problems of integration include the following: (1) weakening of integration linkages between rye and wheat producers of grade 2 and processing enterprises; (2) unequal economic relations between the subjects of the production and trade sectors; (3) growth in volumes of the «shadow» segment of the bread market. For their target solutions three integration mechanisms have been developed providing for: (1) creation of grain cooperatives with participation of small and medium grain producers and processing enterprises; (2) adoption of Law of Ukraine «On Internal Trade», which defines the terms of trade networks calculations for the group of socially important food products (up to 10 business days); (3) strengthening of market surveillance system taking into account European experience. According to the analysis the price disparity in consumer sector has been revealed and expediency of introduction of the mechanism of food subsidies for low-income groups of population has been substantiated.

Keywords: bread market, legal and «shadow» segments, integration tendencies, intersector linkages, market integration mechanisms.

References

1. Averchenko, V. (2015). Potrebityu slozhno ob'yasnit, chto hleb ne mozhet byt deshevym: Intervyu s direktorom «Hlebproma». Retrieved March 9, 2015, from <https://delo.ua/business/potrebityu-slozhno-objasnit-chto-hleb-ne-mozhet-byt-deshevym-g-292327/>
2. Vasilchenko, A. N. (2013). Nekotoryie osobennosti funktsionirovaniya ryinka hleba v Ukraine: Intervyu s generalnyim direktorom Ob'edineniya hlebopekarnyih predpriyatij «Ukrhleprom» A. N. Vasilchenko. Retrieved from http://ukrhlbprom.org.ua/ua/publikaciii/jurnal_hranenie_i_pererabotka_zerna_no3_mart_2013.html
3. Kovalenko, L. A. (2015). Konkurentsia u khlibobulochnii promyslovosti Ukrainy. *Naukovyi Visnyk Khersonskoho Derzhavnogo Universytetu*, (12), 1st ser., 112-115.
4. Navolska, N. V. (2016). Doslidzhennia rynku khliba ta khlibobulochnykh vyrobiv v Ukraini. *Hlobalni Ta Nacionalni Problemy Ekonomiky*, (11), 438-441.

5. Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchych tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demografichnykh hrup naselennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 780 vid 11.10.2016 r. (2016). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п>
6. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystryky Ukrainy. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/>
7. Nikishyna, O. V. (2017). *Methodical approach to the evaluation the efficiency of integrated commodity market* (Rep.). Retrieved <https://www.lap-publishing.com/extern/listprojects>
8. Nikishyna, O. V. (2017). Measures for increase efficiency Ukrainian market of bread and bakery products. In *Actual problems of economics: Theory and practice: VII International scientific conference* (pp. 25-30). Vinnitsa: LLC "Nilan-Ltd".
9. Ofitsialnyiyy sayt APK-Inform: «Seryiy» rynek muki v Ukraine sostavlyayet okolo 1,3 mln. tonn. (2016, September 22). Retrieved from <http://www.apk-inform.com/ru/news/1072816#.WX74z4Tyjcu>
10. Nikishyna, O. V. (2016). Transformatsiyni vplyv intehratsiinykh protsesiv na vidtvoriuvalni rozvytok zernovoho rynku Ukrainy. *Ekonomichni Innovatsii*, (62), 232-241.
11. Zhulkanych, N. O. (2017). Role of small and medium producers grain in providing food security of Ukraine and its regions. In *Results of modern scientific research: Proceedings of XI International scientific conference* (pp. 57-61). Morrisville: Lulu Press.
12. Pro vnutrishniu torhivliu: Proekt Zakonu Ukrainy № 9443 vid 10.11.2011 r. (2011). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7AB00A.html
13. Karta prokhodzhennia proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnutrishniu torhivliu» № 9443 vid 10.11.2011 r. (2011). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7AB00I.html
14. Hryhorenko, I. V., & Levchuk, Yu. V. (2015). Standartyzatsiia v systemi tekhnichnoho rehuliuвання khlibopekarskoi produktsii v Ukraini. *Tovarnoznavchyi Visnyk*, (8), 170-176.
15. Dyatlova, V. (2017). Supervision of Market (International experience and approaches to reform in Ukraine),. Retrieved from <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php>
16. Paskhaver, B. Y. (2014). Tendentsii ta problemy natsionalnoho prodovolchoho spozhyvannia. *Ekonomika APK*, (10), 5-13.

Received 2 January 2018
Approved 16 January 2018
Available in Internet 31.03.2018